

Бранко НАДОВЕЗА*

ОДНОС СРПСКИХ РАДИКАЛА И КРАЉА НИКОЛЕ ПЕТРОВИЋА

Радикалски покрет Србије од почетка свог постојања, друге половине XIX века, Црну Гору је сматрао саставним делом српског етноса.

У својим наступима радикали су избегавали вредновања династија (Обреновића, Карађорђевића и Петровића), већ су све подредили општим националним циљевима, а врхунски је уједињење српског народа у једну државу.

Управо тако пише у првом програму Српске Народне радикалне странке из 1881: „Унутра народно благостање и слободу, и с поља државну независност и ослобођење и уједињење и осталих делова Српства”.¹

Све три радикалне странке (Народна радикална странка, Самостална радикална странка и Српска Народна радикална странка која је деловала у оквиру Аустро-Угарске) у својој делатности избегавале су било какву идеолошку црту у приказивању догађаја у односу међу српским земљама.

Тако, рецимо, у првом програму Самосталне радикалне странке из 1902. пише:

„А кад је реч о ослобођењу и уједињењу осталих делова Српства, о том највећем идеалу Србиновом и ми морамо рећи да само политика одржавања најискренијих односа са великом Словенском царицом Русијом и братском Црном Гором може и поред наше снаге, помоћи, да се тај наш идеал оствари, политика која не искључује добре односе осталих држава”.²

Карактер радикалне акције према Црној Гори није био исти као и према Старој Србији и Македонији, због државотворног карактера Црне Горе и аутентичне династије. Стога су ставови о догађајима у Црној Гори, по-

* Доктор историјских наука, Београд.

¹ Самоуправа бр. 1, Београд, 8. јануар 1881.

² Одјек, бр. 1, Београд, 1. октобар 1902.

готову поводом доношења Устава 1905. и проглашења Краљевином 1910, имали углавном неутралан карактер.

У радикалским новинама и часописима и онима који су били блиски радикалима (Самоуправа, Одјек, Застава, часописи Дело, Отаџбина и други) било је мноштво чланака о Црној Гори, али они су имали претежно информативни карактер.

Уопштено се може рећи:

„Руководна идеја радикалне странке у спољној политици, од њеног организовања почетком осамдесетих година, па за пуних двадесет година, до краја династије Обреновића и била је: национализам. Национализам је био у души целог народа, свих слојева друштва, али га Радикална странка ставила као битан део свога живота и рада. Овој идеји она је остала верна, никад колебљива. Ова идеја могла је добити замаха и полета тек под народном владавином неометаном личним режимима и личним интересима. Њу су радикали почели потпуно остваривати под краљем Петром и она је тријумфовала у другој деценији овог столећа после 1912, кад је наш народ следејући спољну политику и национални рад радикалних влада, ослобођен турске и аустро-угарске власти у ратовима 1912-1918. године”.³

Наравно није исти карактер спољне политике српских радикала када су били у власти или опозицији. Вододелница је свакако мајски преврат 1903. године.

Монархију су радикали, без обзира о којој се династији или личности ради, хтели свести на уставни образац, укидајући њен апсолутистички карактер. Вероватно је због тога дошло до раскола са краљем Николом, који је кулминирао крајем 1918, када је дошло до уједињења две државе.

Радикали су једноставно питање монархије и династија сматрали инфериорним у односу на опште националне интересе српског народа.

Интересантно је писмо црногорског избеглице Сава Ивановића Јаши Томићу, које је објављено у „Новом времену” из 1898. и штампано као посебна брошура.

Саво Ивановић истиче да Јаша Томић није хтео објавити писмо у „Застави” већ је дипломатски само усмено подржао ставове наводно, тврди да црногорска емиграција у Србији и на Балкану не постоји осим појединаца. „Србија је широм отворила своје капије и братски примила и прима ове невољнике, ове, велим кукавице и изгнанике црногорске, ове г. Томићу биједне и жалосне жртве кнеза Николе и његовог дома”.⁴ Саво Ивановић тврди да у Србији има 6.000 избеглих црногорских породица. Тврди да књаз Никола „претпоставља Српству некакво сулудо Црногорство”. Сава Ивановић тврди да се о књазу Николи имају погрешне представе, да је он у ствари у

³ Милош Трифуновић, *Историја радикалне странке*, Београд 1995, страна 382.

⁴ Отворено писмо Сава Ивова Ивановића г. Јаши Томићу, Земун 18989, страна 5.

земљи тиранин а да се супротно представља у иностранству; Саво Ивановић пише: „тражимо, да нам се ујемче наша људска права у нашој ужој отаџбини и да нам кнез Никола не забрањује, да љубимо Србију и српског краља; – а ово тражи не само емиграција, него и сав народ црногорски”.⁵

Саво Ивановић у писму износи много примера злоупотребе власти од стране књаза Николе. Начин његове владавине је дубоко антидемократски, па чак и тирански, а његово представљање у свету је сасвим другачије. Он се представља као творац црногорске државности, он се идентификује са Црном Гором, но „Црну Гору нијесу створили Петровићи, већ да су и Петровиће и Црну Гору, па и самог кнеза, створили дедови и родитељи оних истих Црногораца, које данас кнез Никола гони да просјаче”!⁶

Саво Ивановић сматра да српски радикални покрет и у Србији и у Аустроугарској имају сасвим погрешну представу о књазу Николи, и то углавном због непознавања карактера његове власти у Црној Гори и због ваших циљева. Саво Ивановић због тога криви и новинаре, који заборављају „да ако ико од српског племена заслужује стварну унутрашњу слободу, то је доиста у првом реду заслужује српски народ у Црној Гори, који је толико и толико своје и душманске крви пролио за уопште цијело српско племе”.⁷

Под утицајем радикала објављена је 1919. у Сарајеву брошура под називом „Никола Петровић и његов двор – епилог једне срамне владавине” која у 18 факсимила (докумената) објављује читав низ злоупотреба власти књаза Николе и његове дворске камариле. Основа те Црне Горе је на једној страни беда народа а на другој страни раскош двора. У наведеној брошури пише: „По свом срцу и души краљ Никола припада кругу владалаца из средњег вијека. Саможив, грабљив, силовит, окрутан и лажан, он је у својој држави давао пример свега што не ваља. Био је крвник, а правио се јагње; пљачкао је све до чега је долазио, а био је побожан, пјевао је о завјетној српској мисли, а сам ју је издавао. Немилосрдно је гонио сваког ко није вршио његову вољу”.⁸

Уз све злоупотребе власти, првенствено материјалне, књаз Никола се борио против стварања једне српске државе, да би искључиво задржао свој престо и наставио династију Петровића у Црној Гори. Он се „удружује са нашим народним непријатељима и гдје с њиховом помоћи спрема засједе нашој уједињеној отаџбини. Мржња на Србију и пакост према свему што је

⁵ Исто, страна 7.

⁶ Исто, страна 13.

⁷ Исто, страна 15.

⁸ *Никола Петровић и његов двор – Епилог једне срамне владавине*, Сарајево, 1919, страна 4.

српско, то је друга, али једнако силна и одвратна сила, која као и злато покреће његову душу”⁹.

Тих 18 факсимила (Лов на злато, Њемачко Благо, И мало мираза, Зашто ће им засебна Црна Гора, Како су се бринули за народ, Нека народ гладује, Све у свој шпаг, Окорјели Аустро-Нијемац, Талијански најамник, Против Солунског фронта, Лажни републиканац, Најновије издајство, Савјети Данилови, Покушај са Данилом, Без Нијемаца и Нијемица, Отац и син, Два просца, Старе ћуди а нова времена), говоре о злоупотреби власти од стране књаза Николе.

Било је и умеренијих размишљања. У једној брошури из 1924. пише: „Да би се рекла права истина о Црној Гори и о овом њеном последњем Господару, требало би сачекати, да вријеме умањи одјек ситних данашњих страсти; или да се историчар, попут старог пророка, удаљи од ове наше средине, одакле партијска трахома устањује, да му помути вид и скрене погледе са свога предмета”¹⁰.

Књаз Никола је заиста државник и личност о којој су српски радикали имали различита мишљења и често међусобно потпуно супротна, од једне до друге крајности; што најбоље илуструју различита реаговања на вест о његовој смрти.

„На глас о смрти краља Николе мало је било Црногораца који су узвикнули тада равнодушно, као оно Французи некад: краљ је умро, живио краљ, јер више их је било, који у духу времена тога пута просто узвикнуше: живела слобода”¹¹.

Краљ Никола је био сложена личност, као и његови поступци, он је једна трајна смеса „сажаљења и поштовања”, како су писали неки аутори.

Истакнути радикал Мирослав Спалајковић написао је у часопису „Нови живот” који је био под контролом радикала у три наставка чланак о краљу Николи, који је исто тако био доста неутралан.

Мирослав Спалајковић пише да је краљ Никола највише сличан кнезу Милошу, да је интересантан и као владалац и као човек. Улогу политичара доделила му је судбина, а улогу уметника – природа. Претерано очебрижништво и љубав према породици утицали су и на његове државне одлуке, па и на његов „Скроз погрешан и нелогичан гест у питању о нашем државном уједињењу”. Макијавели је писао да државник истовремено мора бити и лав и лисица; краљ Никола је као државник био лисац а лав „остављамо историчару да одреди” писао је Мирослав Спалајковић. Краљ Никола је „у

⁹ Исто, страна 6.

¹⁰ Саво Бурашковић, *Ријеч двије о Црној гори и њеном последњем господару*, Београд 1924, страна 73.

¹¹ Исто, страна 56.

свакој прилици истакао и подвлачио и како је на Балкану Црна Гора увек била независна, а његова династија најстарија”.¹²

Затим описује читав низ карактерних особина краља Николе, нарочито оне негативне, па пише како је волео да „исмева људе, да их изиграва, да их понижава”.

Мирослав Спалајковић пише како је први већи раскол између владајућих српских радикала и краља Николе настао око проблема Скадра за време балканских ратова. Скадар је за Црну Гору био од огромног политичког, војног и економског значаја, али није имао толику вредност за Србију и остале савезнике, стога они нису допуштали растурање војних снага са главног фронта.

Краљ Никола је био лукав човек и као сваки лукави човек „неповерљив према људима”, о томе Спалајковић говори кроз неке догађаје из његовог живота.

Између краља Николе и радикалног и српског првака Николе Пашића постојало је велико неповерење и приватно и државничко, „Г. Пашић је, заиста, све чинио – да покаже краљу Николи прави пут којим је требало ићи у данима страдања и искушења, – да пред њим утре – једини пут славе. Али прекомерна љубав краљева према деци, нарочито према женској, и онај фатални утицај њихов на њега, били су јачи од свих напора Г. Пашића”.¹³

Краљ Никола је доста грешно и то из „егоизма”, љубави према себи, и још више из „љубави према својима”. Љубав према породици је утицала на његову погрешку из 1918, „за њега је, ипак, стално остало отворено питање, да ли је добро или рђаво урадио, кад је њих послушао и стрмоглавце се бацио у бездан, којим је мислио да растави Црну Гору од Србије. Њега је мучила сумња, и он је насамо испитивао своју савест, тражећи одговор на то питање. Пред лицима, за која је знао да га неће издати, он је то питање и гласно постављао ...И, вероватно у последњем часу, окружен свима својим, самртник је шапутао једини и фаталан одговор, али и онда тако тихо и слабо, да га је само његова савест могла чути”.¹⁴

Однос српских радикала према краљу Николи базирао се и на односу владајућих династија у Црној Гори и Србији. Вероватно још од Пашићеве емиграције после неуспеха Тимочке буне књаз Никола је био опрезан према радикалима који су били легитимни представници српског народа а на другој страни званична власт краља Милана Обреновића. Алекса Ивић у својој историји радикалне странке објављеној у листу „Време” из 1928. у више наставака пише да ће српски емигранти продрети у Србију с оружјем

¹² Мирослав Спалајковић, *Краљ Никола – некролошке цртице*, Нови живот, књ. IV, св. 8, Београд 1921, страна 235.

¹³ Исто, књ. IV, св. 10, страна 304.

¹⁴ Исто, страна 310.

„а у исто доба ће и Пеко Павловић продрети преко Јавора са 1000 Црногораца и побуниће рудничку и ужичку околину. Са Пеком Павловићем ће доћи у Србију и Петар Карађорђевић”.¹⁵

Стога је књаз Никола увек био опрезан када су у питању били односи са Београдом.

То се манифестовало и приликом његове посете Београду јуна 1896. Та посета је била без икаквих званичних политичких закључака, „књаз Никола био је особито дирнут овим усрдним почетком – то му се и по изразу на лицу видело”.¹⁶ Књаз Никола је био свестан да династија Обреновић не ужива велики углед у српском народу, а поготову не краљ Александар Обреновић, стога је посета Београду, која је била у склопу његове балканске турнеје, била искључиво церемонијалног карактера. Осим тога ништа другог није било, иако је саопштено по одласку књазу Николе из Београда и свршетка церемоније да су тако „свршене свечаности у Београду, које су оставиле врло дубок утисак у срцу народа”.¹⁷

Радикали су у Црној Гори и пре Балканских ратова имали своје чланове и своје људе који су радили за њих а против краља Николе. Један од тих људи био је и Пуниша Рачић „стари Пашићевац из периода ослободилачких ратова 1912. и 13. године, када је био познат по надимку мистер кусур... Према једној верзији, „Пуниша Рачић је обављао повјерљиве послове у Санџаку за вријеме турске владавине. Једини је од свих агената враћао кусур од новца добијеног из државне благајне за повјерљиве послове. То је запазио благајник и о томе обавијестио Николу Пашића. Пашићу се то јако свидјело и тражио је да лично упозна Пунишу Рачића”.¹⁸

Али, Пуниша Рачић је био импулсиван и темпераментан горштак, тешко је разумевао политичку мимикрију и закулисне скупштинске игре, увек је са собом носио пиштољ, што је и довело до познатих догађаја 1928.

Но, основа раскола краља Николе и српских радикала су Први светски рат и уједињење Србије и Црне Горе 1918.

Сви познати догађаји у том периоду стварали су раскол између српских радикала и краља Николе. Наравно, мишљења су подељена.

Новица Радовић пише: „Црногорску војску је, дакле, свјесно и према добијеним инструкцијама довео до капитулације, србијански, генералштабни пуковник Г. П. Пешић. Сврха му је била – он је и сам то признао – да се

¹⁵ Алекса Ивић, *Историја радикалне странке*, Велика Србија, број 403, Београд 1997. страна 44.

¹⁶ Цариградски гласник, број 23, год. II, 20. јун 1896, страна 93.

¹⁷ Цариградски гласник, број 24, год. II, 27. јун 1896, страна 100.

¹⁸ Шербо Растодер, *Политичке борбе у Црној Гори 1918-1929*, Београд 1996, страна 102.

Црногорци не нађу на Солунском фронту уза Србијанце, и да краљ Никола не уђе у домовину уза србијанског краља Петра”.¹⁹

Радикалима блиски историчари су оптуживали за лоше ратовање црногорску војску, но било је и других мишљења. Тако је занимљива студија официра Радована С. Радовића из 1928. године у којој пише, реагујући на ставове Владимира Ћоровића: „Према томе сам закључио да се у свему тачно придржавао података, односно ратовања Црногораца у светском рату које је пружио као најмеродавнија личност начелник штаба бивше црногорске врховне команде, сада армијски генерал господин Петар Пешић”.²⁰

Ставови су, дакле, били сасвим супротни.

Краљ Никола је од стране српских радикала био оптуживан за тајну дипломатију са Централним силама, поготово са Бечом. Постојао је наводно и тајни уговор: „Према томе уговору краљу Николи су централне власти гарантовале опстанак његове династије на српском престолу; Црна Гора имала би да обухвати дио Херцеговине до близу Требиња, затим би ишла граница иза Гацка у правцу ка Фочи даље између Пљеваља и Таре до Сјенице. Од старе Србије припало би Црној Гори од Косовске Митровице правцем јужно од Косова до Феризовића. Призрен би био престоница краљева”.²¹

С тим у вези интересантан је један чланак о краљу Николи радикалског првака, Јована М. Јовановића у Српском књижевном гласнику из 1921. године.

У том чланку он анализира све позитивне и негативне стране владавине краља Николе. Јовановић пише: „За његове Владе племенска борба, племенско старешинство и ауторитет главара племенских, престали су”. Он се залагао за западне вредности а у ствари је био деспот.

„Један добар Грађански закон, Богишићев, неколико добрих путева и нешто школа, остаће трајни споменици његове унутрашње политике. Мало за једну шездесетогодишњу владавину, и за сироту кршну земљу где су људи послушни а жене вредне, готово ништа за онај јуначки сој који је сиротовао шездесет година”!²²

Даље Ј. Јовановић пише да је у ратовима 1912, 1913. и 1915. краљ Никола изгубио „војнички глас”, али оно што никада није изгубио то је „име доброг дипломате”. Био је пријатељ свих европских династија, удајама својих кћерки Стане, Зорице, Јелене, Ане и женидбом свог сина Мирка; укидањем уредаба Берлинског уговора за време Анексије који је чинио барску луку зависном од Аустро-Угарске и читавим низом других потеза, показао је да

¹⁹ Новица Радовић, *Црна Гора на савезничкој золџоши*, Пећ 1938, страна 136.

²⁰ Радован С. Радовић, *Црна Гора у светском рату*, Београд 1928, страна 3.

²¹ Лазар Рашовић, *Црна Гора у европском рату*, Сарајево 1919, страна 32.

²² Јован М. Јовановић, *Краљ Никола I 1841-1921*, Српски књижевни гласник, Београд 1921, књ. II, број 6, страна 453.

је изузетан дипломата, „бриљантна каријера једног вештог, не краља... него дипломате”!

О краљу Николи као уметнику мишљења су подељена. Он је изузетно волео своја дела; Јовановић пише да не би „смео тврдити да је све сам и писао”, јер његови лични секретари били су и Лаза Костић, Симо Матавуљ и Симо Поповић. Његова дела су више дела „једног претерано амбициозног и сујетног краљића”, него што имају велику уметничку вредност. У тим делима се крије лична жеља за влашћу, па чак и да доминира Балканом.

Краљ Никола је хтео увек да завлада Српством, то је било његово „болно место”. То је чинио још од погибије кнеза Михаила Обреновића. „Ова пуста жеља гонила га је као авет; због ње се краљ Никола често заборављао и чинио понешто што се чини неразумљиво онима који нису знали за њу. Он је то чинио противу интереса српских и својих, и то обично у тренуцима када га је издавала његова хладноћа, напуштала моћ разума и разлога, а преовлађивале дворске интриге и ситне комбинације женске или мушке”.²³

Његови „удари у празно” и уместо промишљених потеза политика „пркоса, ината” довели су га до тога да мора напустити земљу и у емиграцији умрети сумњичен од свих. Ј. Јовановић нарочито истиче неразумну његову одлуку да пре свих 1912. објави непријатељство Турској.

Ј. Јовановић цитира мисао Ернеста Денија о краљу Николи:

„Жудан власти, престижа и новца, одан и истрајан, охол на своје име, народ и земљу, убеђен у бескрајне изворе своје памети, у неустрашивост својих брђана и неприкосновеност црногорских брда, вешт да прибави моћне савезе или корисне протекције, овај авантурист високога кова, без скрупула и без бриге и шта каже свет и какве жртве треба учинити да се задовољи сопствена амбиција, био је готов на све само да повећа своје приходе, да прошири за неколико јутара посну земљу само да изађе на Јадранско море, у Котор или у Скадар, како би играо улогу у европској политици”.²⁴

Ј. Јовановић истиче да се иза краља Николе често не остављају никаква документа, не знајући да ли он то ради свесно или несвесно. О његовој ан-тисрпској политици има мало трагова.

О његовом карактеру и политици Ј. Јовановић пише:

„Унутра у земљи за патриархални и аутократски режим; споља са оним од кога има користи: кнез Милош и аустријска дипломатија, то су биле његове праве симпатије. Државни разлог и општи српски интереси онде су где је његов интерес; шкрт кад треба давати, незаситан кад треба примати или делити; ситан и велик, некад центлмен некад ћифта, пријатан да очара, груб и немилосрдан да човек занеми, увек готов да сплеткари и споља и у

²³ Исто, страна 455.

²⁴ Исто, страна 456.

држави, и на Цетињу, и у породици, да замађијава оне наивне црногорске душе: то су биле присне црте његовог карактера”.²⁵

Но његова велика жеља да се Србија и Црна Гора уједине под круном Петровића није се испунила, догодило се оно што је „најмање желео”, урађено је то, али под круном Карађорђевића.

Објективна ситуација и утицај на њу моћних људи увек су били предмет истраживања историчара. Економске и политичке прилике у Црној Гори су биле тешке,²⁶ стога је и то утицало на политику краља Николе. Наравно, о њему има изузетно позитивних мишљења, поготово од оних који су служили на његовом двору и приликом његових путовања.²⁷

Но, ипак остало је мало правих докумената, поготову из 1918, да расветли улога краља Николе. „Разумије се и у Црној гори у великим данима 1918-те, као и свуда и свагда у сличним народним покретима, припреме, начин, форму и спољни изражај томе уједињењу давали су прваци народни и људи од акције, али рад свих тих људи кретао се у обиму и жеља и воље народа”.²⁸

Може се закључити да су српски радикали према краљу Николи заузима-ли прагматичан и опрезан став, да би се у одређеној историјској ситуацији конфронтирали са њим и одбацили га као противника њихових циљева.

Dr Branko NADOVEZA

THE RELATIONSHIP OF SERBIAN RADICAL AND KING NIKOLA

Summary

Serbian radical had a pragmatic attitude to king Nikola I as well as to the other serbian dinasties. Serbian radicals were divided in their attitude to king Nikola, but negative attitudes prevailed. After Montenegro and Serbia united into one state in 1918 they rejected king Nikola politically.

²⁵ Исто.

²⁶ Видети студију Шерба Растодера, *Животна историја Црне Горе 1918-1929*, књ. I, Бар 1995.

²⁷ Видети књигу Илије Ф. Јовановића-Бјелоса, *На двору краља Николе – усјомене из мој живојиа*, Цетиње 1998.

²⁸ Алекса К. Матановић, *Црна Гора за уједињење*, Цетиње 1929, страна 3.

